

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

2

LI

Vilnius 2022

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

2

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

2

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondelje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

MOKSLO GYVENIMAS

JOACHIMAS LELEVELIS IR PAGALBINIŲ ISTORIJOS MOKSLŲ PRAEITIS, DABARTIS, ATEITIS

2022 m. birželio 15–17 d. Lietuvos mokslų akademijoje vyko Lietuvos istorijos instituto Pagalbinių istorijos mokslų tyrimų programos organizuota jau ketvirtoji mokslinė ir trečioji tarptautinė konferencija, skirta pagalbinių istorijos mokslų sklaidai. Šį kartą konferencija buvo skirta Joachimo Lelevelio vadovėlio „Mokslai, padedantys pažinti istorinius šaltinius“ (*Nauki dajęce poznawać źródła historyczne*), išleisto 1822 m. Vilniuje Juozapo Zavadskio spaustuvėje, 200-ųjų metų sukakčiai paminėti. J. Lelevelis, sukūręs savitą šių mokslų sistemą, laikomas jų pradininku ne tik Vilniaus universitete, bet ir regione. Dažnai pabrėžiama – jeigu jo darbai būtų parašyti ne lenkų, o kita Europoje plačiau vartota kalba, jis būtų užėmęs vieną iš šių mokslų lyderių pozicijų. Todėl organizacinę konferencijos komitetą sudarė ne tik Lietuvos mokslo institucijos – Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, bet ir Lenkijos mokslų akademijos Ludwiko ir Aleksandro Birkenmajerių vardo Mokslo istorijos institutas, Varšuvos universiteto biblioteka, Lenkijos mokslų ir menų akademijos biblioteka Krokuvoje, Jogailos universiteto Krokuvoje Istorijos institutas, Lenkijos kultūros centras Paryžiuje – Sorbonos universitetas. Konferencijos tikslas buvo pristatyti J. Lelevelio mokslinę veiklą europiniame kontekste, aptarti jo pagalbinių istorijos mokslų sampratos originalumą, apžvelgti ligšiolinę istorikui skirtą istoriografiją bei pristatyti naujus atradimus. Tačiau svarbiausia – J. Lelevelį siekta pažinti kaip pagalbinių istorijos mokslų teoretiką.

Konferencijos metu perskaitytus pranešimus galima suskirstyti į keletą teminių grupių. Konferenciją pradėjęs Leszekas Z a s z t o w t a s (Varšuvos universitetas) aptarė mokslininko karjeros galimybes tuometiniame imperatoriškajame Vilniaus universitete bei Medicinos chirurgijos akademijoje („Juzefas Mianovskis Vilniaus universitete

ir Medicinos chirurgijos akademijoje. Vilniaus laikotarpio akademinės karjeros sėkmės ir nesėkmės“). Remdamasis J. Mianovskio pavyzdžiu, pranešėjas analizavo, ar tuo metu mokslininkas galėjo nepaisyti asmeninių tragedijų ir rimtų politinių kaltinimų bei sėkmingai tęsti mokslinę karjerą.

1825 m., susekus slaptas studentų organizacijas ir prasidėjus filomatų bei filaretų bylų procesui, J. Lelevelis iš Vilniaus universiteto profesoriaus pareigų buvo atleistas ir išvyko į Varšuvą. Prasidėjus 1831 m. sukilimui, jis buvo Patriotų draugijos Varšuvoje pirmininkas, sukilėlių vyriausybės narys. Todėl sukilimui pralaimėjus išvyko į Paryžių, vėliau – Briuselį. Keli konferencijos pranešimai buvo skirti J. Lelevelio veiklai emigracijoje bei jo palikimui atminties institucijose. Norbertas K a s p a r e k a s (Varmijos-Mozūrų universitetas Olštyne, valstybinis archyvas Olštyne) pranešime „Joachimas Lelevelis kaip 1830–1831 m. sukilimo istorikas. Tarp publicistikos ir istoriografijos“ analizuodamas J. Lelevelio pasisakymus, bandė atskleisti santykį tarp to meto politiko ir mokslininko, tarp šaltinio ir mokslinio veikalo. Jis teigė, kad 1831 m. J. Lelevelis pirmiausia buvo politikas. Ewelina T a r k o w s k a (Varmijos-Mozūrų universitetas Olštyne) aptarė Prancūzijos mokslinės bendruomenės požiūrį į J. Lelevelio tyrimus („Joachimas Lelevelis – lenkų imigrantas Prancūzijos mokslinėje bendruomenėje“). Atkreiptas dėmesys į tai, kad J. Lelevelio tyrimų rezultatais Prancūzijos mokslo atstovai rėmėsi ir vėlesniais dešimtmečiais. Ypač darė įspūdį jo tiksliai parengti monetų piešiniai ir paruošti žemėlapiai, tyrimai reikšmingai prisidėjo prie pagalbinių istorijos mokslų plėtotės. Iwona P u g a c e w i c z (Sorbonos universitetas, Varšuvos universitetas) pranešime „Lelevelio istorinio ugdymo dvasia Batinjolio lenkų mokykloje“ supažindino su pedagoginiu ir auklėjamoju istoriko vaidmeniu tremtyje ir emigracijoje. Pristatyta jo pažiūrų ir intelektualinių pasiekimų recepcija tuometinės tremties mokyklos reikmėms, rekonstruotas antrosios Didžiosios emigracijos kartos lenkų / lenkų–prancūzų tautinis identitetas, susiformavęs remiantis istorine ir tautine J. Lelevelio dvasia, aptariamasis paties J. Lelevelio požiūris į mokymą. Inga L e o n a v i č i ū t ė (Vilniaus universitetas) pranešime „Joachimo Lelevelio dokumentinis paveldas Stepono Batoro universitete: rinkinių kelias į Vilnių, gausinimas, aktualinimas“ kalbėjo apie mokslininko sukauptų rinkinių klajones, daugiau kaip trejus metus trukusio jų perėmimo į tuometinį Vilniaus Stepono Batoro universitetą peripetijas bei čia įkurtą istoriko dokumentikos centrą, kurio veikla ketvirtajame dešimtmetyje dar labiau pagausino J. Lelevelio dokumentinį palikimą ir suformavo visaapimančią Lelevelianą. Panašios tematikos Agnieszka F l u d a - K r o k o s (Lenkijos mokslų ir menų akademijos mokslinė biblioteka Krokuvoje) pranešime „Leleveliana Lenkijos mokslų ir menų akademijos Krokuvoje mokslinės bibliotekos rinkiniuose“ buvo pristatyti ištekliai, susiję su J. Lelevelio asmeniu, saugomi šioje bibliotekoje.

Kitoje pranešimų grupėje plėtotos konkrečios pagalbinių istorijos mokslų temos. Dalis pranešimuose pristatytų pagalbinių istorijos mokslų J. Lelevelio laikotarpiu dar net

neegzistavo ir šių mokslų sistemą papildė gerokai vėliau. Dėl kitų iki šiol ginčijamasi, ar tai atskira šių mokslų šaka. Trečius tyrinėti šioje Europos dalyje pradėjo arba tyrimais ženkliai papildė būtent J. Lelevelis. Svarstyti klausimai, susiję su šių mokslų praeitimi, dabartimi bei ateitimi, metodologine refleksija ir tyrimų siūlymais bei perspektyvomis. Paulius S u b a č i u s (Vilniaus universitetas) pristatė pranešimą intriguojančiu pavadinimu „Tekstologas kaip sodininkas, arba kas apkarpo teksto gyvatvorę“. Jo nuomone, siūlomas teksto kaip gyvatvorės konceptas išryškina įtampą tarp ženklų sistemos nulemtų vektorių ir to, ką rašantis ketino tekstualizuoti, tarp atribojančios ir difuzinės teksto funkcijų, tarp arabeskinio ir tikimybinio modeliavimo. Tai padeda apčiuopti tekstologinės kūrybos ribas, medijuojant medijuojančius objektus. Istorinei demografijai pagrindinį dėmesį savo pranešime „Istorinė demografija kaip pagalbinis istorijos mokslas“ skyrė Marzena L i e d k e ir Radosławas P o n i a t a s (Balstogės universitetas). Jie siekė nurodyti istorijos rašymo kryptis, sritis ir temas, kurioms istorinė demografija gali pasiūlyti naujų interpretacijų. Sobesławas S z y b k o w s k i s (Gdansko universitetas) pranešime „Prozopografija lenkų viduramžių istorijos tyrimuose. Pasiekimai ir perspektyvos“ svarstė prozopografijos vietą pagalbinių istorijos mokslų sistemoje bei pristatė lenkų prozopografinių tyrimų, susijusių su viduramžiais, pasiekimus, jų sąsajas su kitais pagalbiniais istorijos mokslais bei tolesnių tokio pobūdžio tyrimų perspektyvas. Gamtos mokslų reikšmę istorijos tyrimams analizavo Piotras G u z o w s k i s (Balstogės universitetas) pranešime „Gamtos mokslai kaip pagalbiniai istorijos mokslai“. Adamas S z w e d a (Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje) savo pranešime „Diplomatikos, sfragistikos ir heraldikos paribyje. Notarinių instrumentų svarba viduramžių antspaudų ir herbų tyrimams“ aktualizavo viduramžių notarų darytus dokumentų transumptus ir vidimatus (nuorašus), kuriuose buvo aprašomi ir prie dokumentų prikabinėti antspaudai. Kartais, neišlikus paties antspaudams, tai vienintelės žinios apie juos. Be to, remdamiesi šiais aprašymais, galime studijuoti antspaudų apibūdinimo ir herbų blazonavimo kalbą, nes dauguma aprašytų antspaudų yra herbiniai. Pranešėjas kėlė klausimą: kiek notarų padarytus antspaudų aprašymus nulėmė formuliaras, o kiek priklausė nuo individualaus notaro stiliaus? Pranešimą savotiškai papildė apsilankymas konferencijos metu veikusioje parodoje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viešųjų notarų ženklai: vaizdo individualumas ir visuotinumai“ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Jarosławas K u r k o w s k i s (Lenkijos mokslų akademijos L. ir A. Birkenmajerių mokslo istorijos institutas) pranešime „Numizmatika ir diplomatika Lvovo profesoriaus Gotfrydo Uhlichio paskaitose“ bandė rekonstruoti G. Uhlichio pažiūras į diplomatikos ir numizmatikos vaidmenį praėjusių pažinimui ir istoriniams tyrimams. Pažymėta, kad pagalbiniai istorijos mokslai, jo požiūriu, buvo ne tik orientuoti į praėjusių analizę, bet gali padėti ir šiandien, pavyzdžiui, kuriant progines monetas. Agnė R a i l a i t ė - B a r d ė (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Heraldiniai ženklai rankraščių puošyboje“. Atsižvelgdama į tai, kad herbas

viduramžiais turėjo ypatingą reikšmę – išskirdavo herbo turėtoją kaip privilegijuotą asmenį, atspindėdavo jo statusą bei turimą rangą ar pareigybes, atlikdavo net propagandos funkciją – pranešėja kėlė klausimą, kokią žinią skaitytojui siuntė minimi ženklai rankraščių puošyboje? Ar jie buvo tik papildomas dokumento dekoro elementas, ar įvairesnes prasmes kuriantis simbolis? Kokio pobūdžio dokumentuose naudota heraldika ir kokio rango kilmingųjų rankraščiuose ją buvo galima išvysti? Genealogijos tyrėjas Karolis Č i ž a u s k a s (Vilniaus universitetas) savo pranešime „Kilmingieji ir bekilmiai XVI a. genealoginiuose *origo gentis* pasakojimuose“ pabandė genealogiją, kaip tam tikrą tyrimo metodą, atskleidžiantį filiacinius ryšius, pritaikyti platesniam, nei įprasta, objektui – tautai, kaip tam tikrai istoriškai amžininkų suvoktai ir įsivaizduotai bendruomenei, o konkrečiau – genealoginio pobūdžio pasakojimų apie tautos kilmę analizei. Pasitelkęs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografinius paminklus ir analizuodamas juose esančius *origo gentis* pasakojimus, pranešėjas aptarė, kaip anuomet socialinę skirtį įgalinusius genealoginius sąlygotumus pateikdavo ir narpliodavo tuometiniai istoriografai. Aleksandra K u l i g o w s k a (Varšuvos universitetas) savo tekstologiniame pranešime „Jaunojo Lelevelio metodologiniai raštai. Grįžimas prie rankraščio“ atsigręžė į J. Lelevelio darbus, siūlydama nuo šaltinių publikacijų grįžti prie rankraščių. A. Kuligowskos nuomone, kad ir kaip puikiai būtų parengtos publikacijos, kad ir kokiu išsamiu moksliniu aparatu papildytos, jos vis tiek bus tik įvadas į tekstologinius tyrimus arba pagalba kai kuriais su perskaitymu susijusiais klausimais. Lidia K o r c z a k (Jogailos universitetas) uždavė daug ginčų sukėlusį klausimą, ar „Joachimas Lelevelis – teisės istorijos, kaip pagalbinio i s t o r i j o s mokslo, pradininkas?“ Taip suformuluotas klausimas yra klatingas, nes J. Lelevelis savo pagalbinių mokslų teorijoje nemini teisės istorijos, tačiau savo tiriamuosiuose darbuose atskleidė naudojimąsi valstybės ir teisės istorija kaip pagalbinio mokslu. Gitana Z u j i e n ė (Lietuvos istorijos institutas) kėlė ne mažiau provokuojantį klausimą: ar galima J. Lelevelį vadinti pradininku mokslo, kuris tuo metu dar neegzistavo? Pranešime „Kiek teisinės archeologijos yra Joachimo Lelevelio veikaluose?“ buvo aiškinamasi, kaip pats J. Lelevelis matė įvairių simbolių ir ceremonijų vietą pagalbinių istorijos mokslų sistemoje. Konstatuota, kad istoriko darbuose savarankiškais tyrimo objektais jie netapo, informacija apie juos atliko tik pagalbinę funkciją. Rima C i c ė n i e n ė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) su J. Lelevelio darbais siejo pagalbinio istorijos mokslo kodikologijos atsiradimą Lietuvoje. Pranešime „Kodikologija Lietuvoje: nuo Lelevelio iki skaitmeninio pasaulio“ ji pristatė šio mokslo raidą nuo J. Lelevelio darbo „Dvejetas bibliografinių knygų“ iki šių dienų. Rūta Č a p a i t ė (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Lotyniškosios paleografijos samprata ir tyrimų problematika nuo J. Lelevelio vadovėlio iki šių laikų“ aptarė paleografijos raidą nuo sudėtinės diplomatikos mokslo dalies J. Lelevelio darbuose iki savarankiško mokslo.

Dar viena pranešimų grupė buvo skirta atskiriems šaltinių kompleksams pristatyti ir nubrėžti jų tyrimų galimybes bei reikšmę pagalbiniais istorijos mokslams. Adamas S t a n k e v i č i u s (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Aktų serijų formavimasis Vilniaus pilies teisme (XVI–XVIII amžiais)“ aptarė centrinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto pilies teismo raštinėje naudotus dokumentų grupavimo principus, nustatė, kada ir kokios knygų serijos susiformavo. Lauryno G i e d r i m o (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „XIX a. vidurio Žemaitijos katalikų parapijiečių sąrašai: duomenų apie amžių patikimumo nustatymas“ aptarti istorinės demografijos metodai, skirti duomenų apie gyventojų amžių patikimumui nustatyti (Viplio indeksas, ABCC metodas, Myerso indeksas, maskulinizacijos indeksas). Jais remiantis bandyta nustatyti katalikų parapijiečių sąrašų, saugomų Vilniaus stačiatikių vyskupijos fonde (LVIA, f. 605), duomenų apie amžių patikimumą. Žygimantas B u r ž i n s k a s (Vytauto Didžiojo universitetas, Merkinės krašto muziejus) atkreipė dėmesį į kartografinių šaltinius. Pranešime „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėvaldos struktūros palikimas XIX a. kartografijos šaltiniuose: istorinės Merkinės seniūnijos atvejis“ pademonstravo, kaip, remiantis skirtingų laikotarpių rašytinių bei kartografinių šaltinių duomenimis, atkuriamos istorinės Merkinės seniūnijos, atskirų privačių dvarų ir palivarkų teritorijų ribos bei kiti kultūrinio kraštovaizdžio elementai. Kęstutis G u d m a n t a s (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešime „Mykolo Zaleskio kritika“ suaktualino tyrėjams beveik nežinomą Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą XIX a. 4–5 deš. rankraštį, kuriame pateikiama išsami 1443 m. privilegijos Veliuonos miestui falsifikato kritika. Michašas S o ł o m i e n i u k a s (Gniezno arkivyskupijos archyvas, Bažnyčios archyvarų asociacija) pranešime „Bažnyčios archyvai ir bažnyčios archyvistika Lenkijoje šiandien. Problematikos metmenys“ pristatė Bažnyčios archyvų funkcionavimo modelius Lenkijoje, aptarė, su kokiomis problemomis susiduriama, norint pasinaudoti šiuose archyvuose saugoma medžiaga. Wojciechas M ą d r y (Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas), remdamasis slavų žemių istorijos tyrinėtojo Andrzejaus Wędzkio (1927–2017) palikimo pavyzdžiu, pranešime „Asmeninis archyvas kaip istoriko biografijos ir mokslinės veiklos tyrimo šaltinis“ išskyrė dvigubą tokių archyvų reikšmę: kaip tiesioginio istorijos šaltinio, kuris naudojamas tiriant konkretaus mokslininko biografiją ir mokslinę veiklą, bei kaip netiesioginio šaltinio – analizuojant tam tikroje srityje konkrečiu metu atliekamų tyrimų raidą, pobūdį ir kryptį. Pranešėjo nuomone, tai turtingas tyrimų laukas įvairių pagalbinių istorijos mokslo kryptių atstovams, atskleidžiantis turtingą ir įvairialypį pasaulio vaizdą, matomą jo kūrėjo akimis. Konferenciją baigė apskrito stalo diskusija „Pagalbiniai istorijos mokslai skaitmeninės humanitarikos, naujų iššūkių ir karo Ukrainoje laiku“, kurioje dalyvavo A. Szweda, Jacekas Soszyński (Lenkijos mokslų akademijos L. ir A. Birkenmajerių mokslo istorijos institutas), Zbigniewas Tucholskis (Lenkijos mokslų akademijos L. ir A. Birkenmajerių mokslo istorijos institutas), Gintautas Sliesoriūnas (Lietuvos

istorijos institutas), R. Čapaitė, Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka). Diskusiją moderavo Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų muziejus). Vėliau konferencijos dalyviai buvo pakviesti į ekskursiją po Vilnių. Vilniaus universiteto bibliotekos komunikacijos specialistės ir gidė Nijolė Bulotaitė visus lydėjo J. Lelevelio takais.

Gitana Zujienė
(Lietuvos istorijos institutas)